

EKKLESIA AMSTERDAM zondag 6 oktober 2019

God en ik – en wij. *Door Alain Verheij*

Ik sprak een vrouw die nog een meisje was tijdens de Hongerwinter. Een jaar of negen of tien, haar vader was ondergedoken omdat hij geen arbeid voor de Duitsers wilde verrichten en moeder en kinderen hadden honger. Gelukkig zijn er een oom en tante die boer zijn, tijdens die oorlog een van de groepen die het meest te eten hadden, en de stadsmensen liepen door de koude polder naar het land om daar te vragen om wat voedsel. Het meisje wordt tegen de gure wind beschermd door haar moeder, maar toch komen ze rillend aan en vragen om - laten we zeggen - een zak groenten, iets om de winter door te komen. Oom en tante zeggen nee. Ze worden bruusk afgewezen. Wat was er namelijk gebeurd? In diezelfde winter had er een kerkscheuring plaatsgevonden. Oom en tante op het land waren Vrijgemaakt-gereformeerd geworden, het meisje en haar moeder waren synodaal-gereformeerd gebleven. Zeg maar dag tegen je aardappelen, zeg maar dag tegen je familieband, het meisje en haar moeder moeten teruglopen door de koude polder zonder de verwarmende gedachte aan een beetje voedsel. Had je maar vrijgemaakt gereformeerd moeten worden. Had je maar uitverkoren moeten zijn. Dit verhaal liep niet af zoals het Bijbelverhaal van Hagar en Ismaël. Op de terugweg zag het meisje niet plotseling een bron vol warmte en energie. De moeder hoorde ook geen stem van God. Ze viel wel flauw, bij thuiskomst. Beiden hebben uiteindelijk de oorlog overleefd. Anders had dat meisje later nooit mijn oma kunnen worden. Oma leeft nog, is 86 jaar en vertelt mij dit verhaal ieder jaar. Meestal met Dodenherdenking. Ik kende het verhaal dus in geuren en kleuren, ik kende ook de naam van die hardvochtige vrijgemaakte boer, toen ik na een kerkdienst ineens door een man werd aangesproken, twee jaar geleden in Amersfoort. Hij stelde zich voor en had dezelfde achternaam als de oom van mijn oma. Met een beetje fantasie had hij herkenbare familietrekjes op zijn gezicht. Het was de zoon van. Een volle neef van mijn oma. Inmiddels niet meer vrijgemaakt, en weleens benieuwd naar de preken van het verre familielid op de kansel. Het was een mooie ontmoeting. Iets zegt mij dat deze meneer het verhaal van die Hongerwinter, en de afgewezen bedelende vrouw met haar dochttertje, niet kent. Dat verhaal zal in die tak van de familie niet zijn doorverteld. Misschien wel het verhaal van al die mensen die uit de wijde omgeving kwamen profiteren van de opbrengst van hun land, terwijl ze zelf ook nog maar net genoeg hadden voor een winter.

Iedere familie, iedere groep, ieder volk, iedere beweging vertelt een eigen verhaal, en het is een grote kunst om ook opmerkzaam te zijn op andermans verhaal. Dat moeten de schrijvers en samenstellers van Genesis hebben gedacht, toen ze het verhaal van Hagar en haar zoontje Ismaël, dorstig en samen verlaten zwerfend door de woestijn, tussen hun heilige verhalen zetten. Elk kind dat een beetje zondagsschool of een variant daarvan heeft gehad, kan het opdreunen: God is de God van Abraham, Izaäk en Jakob. Abraham, Izaäk, Jakob. Alsof het een soort Drie-Eenheid is. Een lijn met uitverkorenen, en natuurlijk zijn wij de echte erfgenamen. Het eindpunt van de lijn. Maar wacht eens even, zegt de verteller dan. Zo werkt het niet. Voordat je kwam waar je kwam moest je omzwervingen maken. Voordat je aan je eigen verhaal toekomt moet je door het verhaal van de ander. Van je voorouder. Natuurlijk. Maar ook van degene die jouw voorouder had kunnen zijn, maar het niet is geworden. God is de God van Abraham, Izaäk én zijn grote broer Ismaël. Jakob én zijn grote broer Esau. En hun moeders, en hun vrouwen, en hun dochters. Hagar is een Egyptische slavin die het kind van haar heer Abram mag gaan baren. Met zijn eigen vrouw Saraï lukte het niet meer. Maar ze is nog niet zwanger, de slavin, of haar ogen staan anders. Dat had Saraï kunnen weten toen ze met dit idee kwam. Nu is het te laat. De slavin heeft geen respect meer in haar blik, kijkt alsof niet Saraï, maar zij de koningin is, en dan heeft ze nog gelijk ook, want zij mag het prinsje baren. Saraï slaat terug. De uitverkoren vrouw onderdrukt de Egyptische slavin hevig, zo ernstig dat ze maar vlucht, met een kind in haar buik. Ja, daar zit je dan de Bijbel te lezen, hoop je te lezen over de heldhaftige geschiedenis van Gods uitverkorenen, van jouw geestelijke voorouders, en ontdek je dat ze hun slaven zwanger maakten, onderdrukten en zo de woestijn in joegen. Daar moet je doorheen van de Bijbelschrijvers, zodat je nooit zou gaan denken dat je een haar beter bent dan de mensen uit andere groepen, landen, religies. En zeker ook

niet gaat denken dat je de enige bent die een eigen verhaal met God heeft. Want God komt de zwangere Hagar tegemoet in de woestijn. 'Waar kom je vandaan en waar ga je heen?' 'Ik vluchtte van de slavernij in Israël naar de woestijn, en verlang terug naar Egypte, waar ik vandaan kom'. Een soort omgekeerde Exodus. 'Ik heb gehoord hoe zwaar je het hebt', zegt God, zoals God altijd zegt tegen mensen in de verdrukking. 'Daarom moet je zoon Ismaël gaan heten – God hoort'. 'Je zult ontelbaar veel nakomelingen hebben, Hagar', zegt God, zoals hij ook altijd aan de aartsvaders beloofde, aan alle uitverkoren mannen in de Abrahamverhalen. 'Niet te geloven', zegt Hagar, 'De levende heeft mij gezien'. Zo noemt ze de waterput dan ook waar ze op dat moment staat. 'De levende heeft mij gezien', Lachai-Roï. Hagar durft terug naar Abram en Saraï en baart haar zoon Ismaël. Zo'n veertien jaar later, er is intussen heel veel gebeurd maar daar hebben we vanochtend geen tijd en ruimte voor, veertien jaar later kan Sara eindelijk lachen. Ze heeft haar wonderkind gebaard. Izaäk, vernoemd naar het Hebreeuwse woord voor *lachen*, en Sara geeft een feest en de hele wereld lacht met haar mee, inclusief de veertienjarige Ismaël – maar Sara denkt te zien dat Ismaëls ogen anders staan tijdens het lachen. Ze ziet er een gemene lach in, de lach van een pestende oude broer, de lach van een man die er later met de erfenis vandoor gaat en haar kleine uitverkoren Izaäk nog eens te gronde gaat richten. 'Stuur Hagar en Ismaël bij ons vandaan', beveelt ze haar man. Abraham wil er niet van horen, dat kan hij niet aanzien. Het blijft toch je kind. Maar God is het met Sara eens. Jullie hebben er zelf een rotzooi van gemaakt, Abraham en Sara, en jaren later word je dan nog geconfronteerd met de brokstukken. De breuklijnen liggen er, de grond trilt, je familie scheurt uit elkaar. Hagar en Ismaël worden samen de woestijn in gestuurd. Moet een kind lijden onder de stomme beslissingen van de volwassenen? Ik zou in godsnaam willen hopen van niet, maar het is wel de praktijk van alledag. In Griekse kampen, op de Middellandse Zee, in de ophanden zijnde klimaatcrisis. De volwassenen eten onrijpe druiven, de kinderen krijgen stroeve tanden. Is er iets dat dat ooit kan doorbreken? Van goddelijke kant hoop je dat er Een is die het in ieder geval ziet en hoort, die een eigen weg gaat met die kinderen. Van menselijke kant kun je alleen maar hopen op empathie en solidariteit. Hagar zet haar kind onder een struik in de hete woestijn. Ze gaat zelf op een afstandje zitten, want ze kan het niet aanzien dat haar kind omkomt van de dorst. Op een boogschot afstand zat ze, zal Ismaël later aan zijn broer vertellen. Dat weet hij, want Ismaël is later boogschutter geworden. Ik las een rabbi die zei dat dit bijna de emotioneelste scène in de Tora is. Samen met onder andere het verhaal van Esau die bestolen is door Jakob.

Het zijn niet altijd de uitverkorenen met wie we moeten meeleven – nu wil de Bijbel dat we meehuilan met de slachtoffers van die uitverkorenen. Zodat we ook met onze eigen slachtoffers leren meehuilan. En hiervan leren, en ons bekeren. Nog voordat we de uitverkoren zoon Izaäk mogen leren kennen, is er een heel register aan emoties opengetrokken voor zijn oudere broer. Opdat wij niet vergeten. Hagar huilde bittere tranen, zegt de Nieuwe Bijbelvertaling. Ze kon het niet aanzien, de dood van de zoon. De jongen zelf zat te kermen, zegt de Nieuwe Bijbelvertaling ook. Maar God hoorde het, zeggen alle vertalingen. Opnieuw neigt God zijn oor. Opent Hagar en Ismaël de ogen. En zie, daar is een waterput in de woestijn. Ze overleven het. Ze krijgen Gods zegen. Twaalf stammen komen er voort uit Ismaël. Net zoveel als Israël. Alsof God echt maar één volk zou hebben. Het opvallende is dat we van Izaäk, de tweede zoon, de uitverkorene, eigenlijk niet zoveel weten. Maar wel dat hij en Ismaël veel later samen hun vader hebben begraven. Dus die moeten elkaar weer gevonden hebben, misschien met zand over de oude familiewonden, zoals mijn oma weer goed omgaat met de nakomelingen van haar oom en tante. Tijd heelt de wonden. Misschien ook omdat Izaäk, zo uitverkoren als-ie was, zelf zijn vraagtekens heeft gezet bij het gedrag van zijn uitverkoren ouders. Na de dood van zijn moeder zwerft Izaäk wat rond bij die bron waar Hagar en Ismaël door God werden gezien. Alsof hij zoekt naar een antwoord dat hij eigenlijk niet wil vinden, over de geschiedenis van zijn bloedeigen moeder. Hij zal er zelfs gaan wonen, bij die bron. Izaäk zal zijn vrouw en kinderen meenemen naar Lachai-Roï, naar de plek waar zijn oudere, verstoten broer met zijn moeder een ontmoeting had met God, voordat Izaäk er überhaupt was. Alsof hij herinnerd wilde worden, Izaäk, die zelf ook een getroebleerde relatie had met zijn vader, herinnerd wilde worden aan het bestaan van de ander. Degene die niet uitverkoren heet,

maar wel de zegen meedraagt, en ook twaalf stammen aan nakomelingen heeft, elk met hun eigen verhaal. Opdat wij niet vergeten.

Wat doet de moderne mens met dit verhaal? In mijn conservatief christelijke omzwervingen hoorde ik dit weleens als het verhaal van Ismaël, de voorvader van de moslims, de jaloerse broer die het niet kon uitstaan dat hij niet het échte volk van God is. Paulus gebruikt het nog binnen de Bijbel om te betogen dat niet de synagoge, niet het jodendom, maar de volgelingen van Jezus de echte erfgenamen zijn van Abram. Zo, zegt een rabbi, kun je dit verhaal gebruiken als een stok om andere groepen mee te slaan. Die is uitverkoren, die niet. Er kan er maar één de winnaar zijn. De bedoeling is precies andersom. De bedoeling is dat je meeleeft met iemand wiens verhaal niet jouw verhaal is. Dat je beseft dat er anderen zijn met hun eigen, volwaardige verhalen met God. Verhalen over God. Verhalen waar je je misschien niet zo goed in kunt verplaatsen, maar dat maakt ze niet minder authentiek. Verhalen waarin jij en je groepering misschien niet de goodguy maar de bad guy zijn, en dat maakt ze des te urgenter en leerzamer. Verhalen waarin het meeleven met andermans emotie jou opmerkzaam moet maken op het belang van het aanbreken van een nieuwe, mooiere wereld. In mijn toertjes door zalen in heel Nederland wordt me overal de vraag gesteld: Alain, met je verhalen over God en de Bijbel en de kerk en het christendom, hoe weet je nou zo zeker dat jij het enige ware geloof te pakken hebt? Weet ik veel, antwoord ik dan. Maar ik hoorde ooit het verhaal, om bij het beeld van een bron te blijven, het verhaal van mensen die water zoeken in de woestijn. En als je zoekt en een bron uitgraaft, zei degene die dat vertelde, dan kun je beter één bron diep uitgraven, dan twintig bronnen ondiep. Dat is waarom ik in de Bijbelverhalen blijf graven, en ook water blijf vinden. Maar ik weet dat er ook anderen zijn in deze woestijn. Ik weet dat zij ook gezien worden door een hemelse God, ik weet dat hun roepen gehoord worden door een hemelse God, en ik besef dat dat een oproep is voor mij om hen ook te zien en te horen. Ik weet dat er water genoeg is voor iedereen. Ik weet dat er bronnen genoeg zijn voor iedereen.

Voor het kind op de vlucht dat talrijk in nakomelingen zal worden.

Voor de slavin die denkt dat ze verstoten is, maar hoort dat ze gezien wordt.

Voor de moeder zonder kind,

voor de koning zonder land,

voor de jongere broer die vreest voor de tweede viool,

voor de zus die niet eens genoemd wordt,

voor het kind dat wordt opgeofferd,

voor de patriarch die zichzelf in de nesten heeft gewerkt,

voor de boer die zijn aardappel niet wilde sparen,

voor de bezetter die schreeuwde om genade,

Voor iedereen die roept:

Uw koninkrijk kome, uw wil geschiede, gelijk in de hemel,

alzo ook op aarde.

Amen.